

فصلنامه‌ی مطالعات ملی؛ ۸۷، سال بیست و دوم، شماره‌ی ۳، ۱۴۰۰، پاییز، صص ۱۳۰-۱۰۹

لینک مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult?ItemID=344392/> 2.58%

Doi: 10.22034/RJNSQ.2021.137016 Dor: 20.1001.1.1735059.1400.22.87.5.3

تحلیل معناشناختی سیمای شهر از منظر هویت اسلامی با تأکید بر برخی مجموعه‌های تجاری شهر تبریز^۱

نوع مقاله: پژوهشی

*مژگان نرج‌آبادی فام

E-mail: narjabadifam.mozhgan@gmail.com

**اسلام کرمی

E-mail: architect_ik@yahoo.com

***محمدمنان رئیسی

E-mail: m.raeesi@qom.ac.ir

***علی جوان فروزنده

E-mail: alijavanforouzande@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۲

چکیده

معنا از مهم‌ترین ابعاد هویتی شهر بوده و خلأ معنا و یا عدم تطابق آن با هویت اسلامی از دغدغه‌های اصلی شهرهای امروزی است. سیمای شهر با نشانه‌های خود ارزش‌های موردتوجه جامعه را به مخاطبان ارائه می‌دهد. با توجه به موارد یادشده پرداختن به این سؤال ضروری به نظر می‌رسد که اصول و مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک معنای سیمای و نشانه‌های شهری براساس حکمت اسلامی چیست؟ با توجه به اینکه سیمای شهر اسلامی مدنظر است، در راستای دستیابی به مؤلفه‌های معناشناسی، جهان‌بینی اسلامی مورد توجه بوده است. در این راستا، به دنبال پاسخگویی بحران معنا در محیط و با هدف شناخت فرایند و مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک معنای اسلامی، مدل مفهومی ادراک معنای اسلامی سیمای شهری را ارائه داده است. این پژوهش به‌صورت کیفی و با روش توصیفی-تحلیلی بوده و با استفاده از منابع گوناگون، به شیوه‌ی استدلال منطقی ارتباط مفاهیم و مؤلفه‌های مرتبط بررسی و براساس ارزش‌های جهان‌بینی اسلامی مؤلفه‌های معناشناسی سیمای شهر اسلامی نتیجه‌گیری و با نظرخواهی از متخصصان طی چند مرحله به‌روشنایی نهایی شده است. این مؤلفه‌ها در تعدادی از برج‌های تجاری تبریز بررسی و مقایسه شده است. نتایج حاکی از آن است که ادراک معنا زمانی رخ می‌دهد که پیام‌های ارسالی سیمای شهر با ارزش‌های جامعه و طرح‌واره‌های ذهنی هماهنگ باشند. در نمونه‌های تحقیق به دلیل عدم توجه به اصول و مفاهیم معنوی، معنای دریافتی با ارزش‌ها و طرح‌واره‌های اسلامی مطابقت ندارد.

کلیدواژه‌ها: ادراک، انسان، معنا، معناشناسی، هویت اسلامی.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری خانم مژگان نرج‌آبادی فام با عنوان «ارزیابی معناشناختی نشانه‌های شهری بر مبنای هویت اسلامی» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل در سال ۱۴۰۰ است.
* دانشجوی دکتری، گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل، ایران.
** استادیار گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل. ایران // گروه معماری، دانشگاه صنعتی شاهرود، ایران (نویسنده مسئول).
*** استادیار گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل. ایران؛ گروه معماری، دانشگاه قم. ایران.
**** استادیار گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

شهر متنی آکنده از نشانه‌ها، معناها و شاخص‌هاست و درک معنای شهر و عناصر آن وقتی ممکن است که مخاطب قبلاً مفهوم آن را آموخته و مفاهیم جزئی از محفوظات وی باشند. معنای مکان حاصل رابطه بین عناصر فضا با ساختارهای ذهنی مشاهده‌گر است (لینچ، ۱۳۸۷: ۷۶). هر جا که تعادل میان تصویر ذهنی و توقعات فرد با عینیات پیرامونش به هم بخورد، احتمال بروز بحران هویت هست (زارعی، نجفی، ۱۳۸۹: ۱۲۳). تفاوت معنای یک محیط وابسته به نوع ادراک و نحوه‌ی تجربه‌ی محیط توسط افراد است و به پیش‌زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی افراد بستگی دارد (مانزو، ۲۰۰۵: ۷۵). این پژوهش قصد دارد به بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک معنای سیمای شهر اسلامی بپردازد. اسلام آموزه‌های ارزشمندی چون خردپذیری و منطقی بودن، وحدانیت و انسجام، پاسخ‌گویی به نیازهای ابدی، هدفمندی و انطباق با سرشت وجودی انسان درصدد نیل به زندگی مطلوب و کمال را به ارمغان آورده است (گرامی، ۲۰۰۷: ۱۲). پرسش اصلی تحقیق ادراک معنا و چیستی مؤلفه‌های مؤثر بر آن در سیمای شهر اسلامی است. بدین منظور با بررسی آرای صاحب‌نظران، معنا و مؤلفه‌های ادراکی انسان و سپس با رویکردی تحلیلی و براساس جهان‌بینی اسلامی، مدل ادراک معنا و مؤلفه‌های معناشناسی سیمای شهر شناسایی می‌شود. شیوه‌های مرور منابع و اسناد در بستر مطالعات کتابخانه‌ای است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است که از طریق استنباط و استدلال منطقی به بررسی معنا و مؤلفه‌های آن با توجه به مراتب ادراک انسان و براساس حکمت اسلامی می‌پردازد. سپس این مؤلفه‌ها در نمونه‌های موردی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

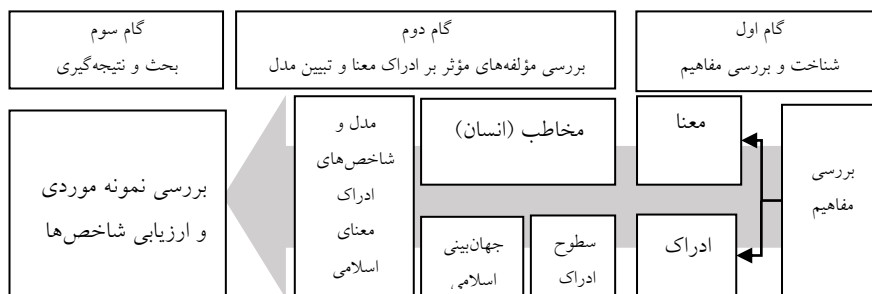
۲- سؤال‌های تحقیق

فهم معنا بر چه اصولی استوار بوده و ادراک انسان از معنای سیمای شهری چگونه محقق می‌شود؟ اصول و مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک معنای سیما و نشانه‌های شهری براساس حکمت اسلامی چیست؟ دلیل تحقق یا عدم تحقق شاخص‌های موردنظر در نمونه‌های موردی تحقیق چیست؟

۳- چهارچوب نظری تحقیق

در پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل شاخص‌های معناشناسی با توجه به ادراک انسان و

بر مبنای هویت اسلامی مدنظر است. مطابق تصویر شماره ۱، در گام اول، مفاهیم معنا و ادراک بررسی و با توجه به مؤلفه‌های مؤثر بر معنا و نقش انسان در ادراک معنا، فرایند ادراک معنا در سیمای شهر بررسی می‌شود. نهایتاً با توجه به مبانی جهان‌بینی اسلامی شاخص‌ها و مدل مفهومی ادراک معنای اسلامی تبیین و در نمونه‌های موردی تحقیق بررسی می‌شود.

تصویر شماره ۱: چهارچوب نظری پژوهش (مأخذ: نگارندگان)

۳-۱- سیمای شهر و نشانه‌های آن

به گفته‌ی لینچ، تصویر ذهنی یا سیما کلیه برداشت‌ها، باورها و انتظاراتی است که فرد از محیط پیرامون داشته و ارزش، کیفیات، عملکرد و اولویتهای متفاوت را در ذهن وی ایجاد می‌کند. این ذهنیات تابعی از کلیه‌ی اطلاعاتی است که فرد تا آن زمان دریافت کرده و در ذهن خود انباشته است (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۲۳). سیمای کالبدی شهر، مابه‌ازای ساختارهای ذهنی و مشخص‌کننده‌ی روش فکری افراد است (استرینگر، ۱۹۷۵: ۳۵۱). سیمای شهری منظر ذهنی از شهر است و این ذهنیت از طریق ادراک و پردازش منظر عینی در ذهن انسان شکل می‌گیرد. نشانه‌های شهری، بخش ثابت و قابل اتکایی از تصویر ذهنی از شهر را تشکیل می‌دهند (لینچ، ۱۹۶۰: ۱۴۵). نمادها و نشانه‌ها وسیله‌های بالقوه برای رساندن معناست (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۰۲). کاراکترهایی که یک عنصر شهری را در ذهن مردم به یادماندنی و نشانه‌ای می‌کند تمایز فرم، نمایانی، اهمیت نمادین و عملکردی است (اپلیارد، ۱۹۷۰: ۱۰۹). کالبد، عملکرد و معنی، اجزای تشکیل‌دهنده‌ی نشانه بوده و پژوهش‌های مرتبط بر مؤلفه‌های کالبدی - بصری نشانه متمرکز بوده‌اند و به ابعاد عملکردی و معنایی کمتر توجه شده است.

۳-۲- رویکردهای عام و اسلامی به مفهوم معنا و معناشناسی

معنی: آنچه واژه یا جمله بر آن دلالت دارد، مفهوم، مربوط به باطن، فکر درونی.

معنوی: مربوط به معنی، باطنی، حقیقی، دارای جنبه‌ی غیرمادی، مقصود، حقیقت (معین، ۱۳۷۱: ۴۲۴۳). معنویت ارتباط با عالم روحانی است و در لاتین به آن SPINTUS می‌گفتند (شفیعیان، پورجعفر و قبادی، ۱۳۹۳: ۳۹). منبع اصلی معناگرایی از افلاطون برگرفته شده و نزد او جهان مادی متشکل از سایه‌های غیرواقعی ایده‌هایی است که پس آن‌ها قرار دارند (سلیمی، ۱۳۸۹: ۲۰۰). گروهی از متفکران اسلامی معناگرایی را با معنویت‌گرایی پیوند زده‌اند. از دیدگاه غزالی معنا در جهان ماوراء ریشه دارد و با معنویت آمیخته است. معنا مولود واقعیت مادی و زاده‌ی ذهن شناساست (حبیب، ۱۳۸۵: ۷) و کلیه‌ی ذهنیت‌هایی است که یک محرک برای ناظر به وجود می‌آورد، زمانی که آن را با تجربیات و اهدافش مقایسه می‌کند (حبیب، ۱۳۸۵: ۷). معنا ادراک ما از شیء خارجی است (مصباح، ۱۳۸۹: ۳۱) و در باطن یک عمل نهفته و با نظام اعتقادی و اهداف ارتباط دارد (مصباح، ۱۳۸۹: ۲۳). هر پدیده‌ای در عالم وجود مرکب از دو وجه صورت و معنا یا ظاهر و باطن است (جدول شماره ۱). صورت وجه ظاهری پدیده‌هاست که با حواس پنج‌گانه درک می‌شود. معنا، جنبه‌ی باطنی بوده و طی فرایند ذهنی برای انسان حاصل می‌شود (نقی‌زاده و امین‌زاده، ۱۳۷۹: ۱۹). در نگرش اسلامی منشأ عالم معنا مبدأ هستی است. معنا و معنویت در محدوده‌ی عقل جزئی باقی نمی‌ماند و ادراک آن جنبه‌ی شهودی دارد، به عقل کل می‌پیوندد و به معرفت انسان بستگی می‌یابد (صحاف، ۱۳۹۵: ۵۵). معنا امری است با لایه‌های مختلف و فهم هر لایه نشانگر مرتبه‌ی وجودی و معرفتی شخصی است که آن را درک می‌کند (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴: ۳۴).

جدول شماره ۱: رابطه صورت و معنا و ادراک آن

صورت	معنا	رابطه معنا و صورت	درک معنا از صورت
وجه ظاهری	وجه باطنی	صورت حجاب عالم معنی است معانی باطن عالم ظاهر هستند.	صورت توسط حواس پنج‌گانه احساس می‌شود معنا ادراک و استنباطی است که پس از احساس اولیه و طی فرایند ذهنی حاصل می‌شود.

(مأخذ: نگارندگان).

معناشناسی و بازخوانی معنا توسط مخاطب از منظر اسلامی مبتنی بر قوای حسی، عقلی و شهودی است. برای تبیین معناشناسی در آثار معماری از منظر اسلامی، باید به تعریف مکتب اسلام از ادراک و شناخت توجه شود (رئسی، ۱۳۹۵: ۹۵).

۳-۳- ادراک

ادراک کنشی درون ذهنی (نقی‌زاده و استادی، ۱۳۹۳: ۷) و فرایندی هدفمند است که به فرهنگ و ارزش حاکم بر تفکر ادراک‌کننده بستگی دارد. معنی در فرایند ادراک شکل می‌گیرد و در این فرایند، مشاهده موضوعات و آثار محیط (ادراک حسی) و طبقه‌بندی آن‌ها بر پایه‌ی ذهنیات و پیش‌داشته‌ها زمینه‌ساز تداعی معانی در فرد مدرک می‌شود (مراتب بالاتر ادراک) که برحسب تفاوت ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و تجارب فردی و جمعی متفاوت خواهد بود (کاظمی و بهزادفر، ۱۳۹۲: ۷۷). طبق تعریف حکمای اسلامی، ادراک یک اثر عبارت است از صورتی که از یک شیء در ذهن پدید می‌آید (رئسی، ۱۳۹۵: ۹۶). در فلسفه‌ی اسلامی، ادراک از لوازم شناخت و تعالی انسان محسوب شده و برای آن مراتب متفاوتی برشمرده‌اند و انسان به تناسب هر مرتبه از هستی‌اش، دارای مرتبه‌ای از ادراک، قوا و ابزار برای شناخت و عمل است (مردمی، دهقانی و تفتی، ۱۳۹۶: ۱۰۸).

۳-۴- فرایند ادراک معنا

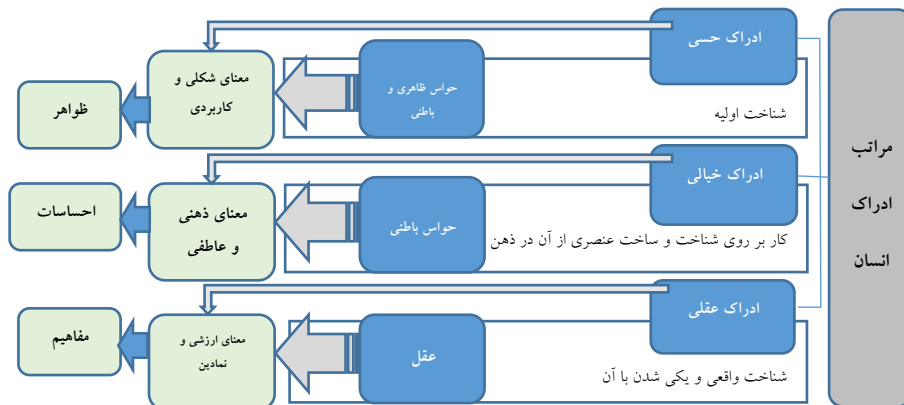
معنای محیط به‌واسطه‌ی حضور در فضا و ادراک آن مشخص و به‌نحوه تأثیرگذاری بر افراد وابسته است (پالاسما، ۲۰۰۵: ۳۶). افراد با پردازش ویژگی‌های محیط در ذهن و با احقاق الگوی رفتاری مبتنی بر جهان‌بینی خود، محیط را درونی کرده و معنا می‌بخشند (سجادزاده و اریس، ۱۳۹۶: ۲۷۹). محیطی قابل معنا شدن است که با اندوخته‌های ذهنی افراد هماهنگی داشته باشد (قرائی، ۱۳۸۷: ۲۷). تشخیص معنا نتیجه‌ی اشتراک معنایی میان اطلاعات ارسال‌شده و دریافتی است (سلیمانی، اعتصام و حبیب، ۱۳۹۵: ۲۴). علاوه‌بر احساسات فردی، احساسات جمعی در رابطه‌ی فرد و محیط و شکل‌گیری معنای محیطی مؤثر است (مانزو و پکینز، ۲۰۰۶: ۳۳۷). مهم‌ترین موضوعی که در فرایند شناخت و درک معنا نقشی بنیادین دارد، جهان‌بینی فرد است (اریس و کریمی، ۱۳۹۷: ۷). معنای شکل شهر با ایجاد تصور ذهنی از شهر مترادف است و شامل مدارجی از ادراک، بازشناسی و تمایز، برقراری پیوند بین عناصر، برقراری ارتباط بین شکل شهر و فعالیت‌ها، پیوند با رویدادها، مکان و زمان، ارتباط با مفاهیم غیرفضایی و ارزش‌هاست (حبیب، ۲۰۰۶: ۹).

۳-۵- ادراک معنا از منظر اسلامی

در تفکرات غیراسلامی معنا برگرفته از عالم ماوراء و مفاهیم معنوی نیست و در جریان تعاملات درونی اجتماع بشری و براساس جهان‌بینی مادی شکل می‌گیرد. معنا در شهر

اسلامی در ارتباط با تجلی مفاهیم وجودی و ذهنی در موجودیت کالبدی است (شولتس، ۱۳۸۲: ۹۳). ادراک معنا از منظر اسلامی از دید مخاطب و با توجه به مراتب نفس وی مبتنی بر قوای حسی، عقلی و شهودی قابل تحلیل بوده و در فرایند ادراک ذهنیات و طرح‌واره‌های ذهنی نقشی اساسی دارد (رئسی، ۱۳۹۵: ۹۵). معانی درک شده براساس مراتب ادراکی انسان شامل لایه‌های مختلفی است. روان‌شناسانی چون گیسون و راپاپورت سطوح مختلفی برای معنا برمی‌شمارند از معانی ابتدایی تا معنای نمادین (علی‌الحسابی، رضازاده و چریگو، ۱۳۹۶: ۱۹). اکو به دو سطح از معانی محیط به صورت صریح و ضمنی اشاره دارد (اکو، ۱۹۶۸: ۲۶). هرشبرگر معنا را در دو گروه عینی و ذهنی دسته‌بندی می‌کند. از منظر اسلامی، مراتب فهم اشخاص متفاوت و در برخورد با حقایق، به اندازه‌ی فهم و میزان ادراک خود از آن‌ها بهره‌مند می‌شود (رئسی، ۱۳۹۵: ۱۰۱). از دید فلاسفه و براساس حکمت متعالیه، انسان دارای چهار سطح ادراک (حسی، خیالی، عقلی و شهودی) متناظر با عوالم هستی و مراتب وجودی نفس است. ابزار این مراتب شامل حواس ظاهری، باطنی و عقل بوده و طی آن از شناخت اولیه به شناخت واقعی و یکی شدن با آن می‌رسد. معنای دریافت شده از فضای شهری از سطح ابتدایی تا کارکردی، ارزشی و نمادین دسته‌بندی و حاصل پیش‌زمینه‌های ذهنی استفاده‌کنندگان است (قلعه‌نویی، صالحی‌نیا و پیمانفر، ۱۳۹۴: ۶۴). مطابق تصویر شماره ۲ با توجه به مراتب ادراکی انسان می‌توان معنا را در سه سطح شکلی و کاربردی، ذهنی و عاطفی، و معنای ارزشی و نمادین دسته‌بندی کرد.

تصویر شماره ۲: سطوح معنا متناظر با ادراک انسان (مأخذ: نگارندگان)

۳-۶- معماری و هویت اسلامی

معماری دارای هویتی است که بیانگر ارزش‌های حاکم بر جامعه و یا ارزش‌هایی است که جامعه به آن‌ها تمایل دارد. بحران هویت یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که انسان در دوره معاصر با آن روبه‌رو شده است و این بحران چیزی جز نتیجه غفلت انسان از بعد معنوی حیات خود نیست (زارعی، نجفی، ۱۳۸۹: ۱۲۳). معماری اسلامی نوعی از معماری است که ارزش‌های اسلامی بر آن تأثیر گذاشته باشند. ارزش‌ها باید از منابع دینی و با روش‌های معتبر استخراج شوند. نوعی از معماری که با بهره‌مندی از ارزش‌های اسلامی شکل گرفته باشد و در تحقق و تقویت آن‌ها مؤثر است (مهوش، ارغیانی، ۱۳۹۹: ۱۰). هویت دینی از مهم‌ترین ابعاد هویت بوده و نقش تعیین‌کننده‌ای در هویت‌یابی افراد ایفا می‌کند، تقویت این بعد از هویت موجبات قوام سایر ابعاد را فراهم می‌کند و چالش در این حوزه، زمینه‌ساز بحران می‌شود (چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۲: ۴۳). اسلام نظام ارزشی کاملی بوده، الگوهای رفتار و سازمان اجتماعی را تعیین می‌کند، ریخت‌شناسی کالبدی شهرها نیز محصول ایمان اسلامی است. ارزش‌های اسلامی مانند ذکر، آرامش، عبرت‌گیری، وحدت، اجتناب از اسراف، تفاخر و فردگرایی و... می‌توانند مصادیق کالبدی داشته باشند که در ایجاد محیط اسلامی ایفای نقش می‌نمایند (نقی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۸۴). وحدت، عدالت، تعادل، حفظ حرمت انسان، رجحان معنویت بر مادیت، طبیعت‌گرایی و... از اصول جهان‌بینی اسلامی است. عدالت‌محوری، سیر از کثرت به وحدت، محوربندی فضایی، مرکزگرایی، درون‌گرایی، سیر از ظاهر به باطن، تعامل مکمل میان معماری و طبیعت از مهم‌ترین اصول در معماری اسلامی هستند (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۶۰۰). توجه به باورهای دینی هر جامعه، ما را به هویتی اصیل نزدیک خواهد کرد.

۳-۷- فرضیه‌های تحقیق

با توجه به اهداف و در پاسخ به پرسش‌های تحقیق می‌توان این فرضیه‌ها را ارائه داد: در صورت مطابقت پیام‌های دریافتی از بناها با ذهنیات و ادراک فرد معنا درک می‌شود. درک مخاطب از معنای شهر اسلامی منطبق بر جهان‌بینی اسلامی و ارزش‌های آن بوده و مراتب ادراک انسان بر نحوه‌ی ادراک معنا مؤثر است. اصول و ارزش‌های مؤثر بر معناشناسی از جهان‌بینی اسلامی استخراج و با مراتب ادراکی انسان دسته‌بندی می‌شوند. به‌نظر می‌رسد در نمونه‌های موردی عدم توجه به مفاهیم و ارزش‌های اسلامی موجب عدم ادراک معنای اسلامی است و سیمای شهر با هویت اسلامی مطابقت ندارد.

۳-۸- بحث و تحلیل

درک معنای محیط، با نظر به اینکه معانی وابسته به عوامل فرهنگی و عقیدتی جامعه است، باید در راستای جامعه‌ای که در آن تجلی یافته تحلیل شود. معیارهای شناخت و ارزیابی معنا از جهان‌بینی و فرهنگ جامعه استخراج می‌شود و افراد یا جوامع (بسته به جهان‌بینی خویش) از صورت موضوعی واحد، معانی متفاوتی را ادراک می‌کنند (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۱۶). موضوعات شناخت در جهان‌بینی اسلامی، خدا، جهان، انسان، جامعه و زمان (تاریخ) است (کرمی، ۱۳۹۶: ۴۵). مطهری موضوعات اصلی شناخت را خدا، انسان، جهان، زمان و جامعه معرفی کرده است (مشکینی، حمزه‌نژاد و قاسمی، ۱۳۹۴: ۲۰). مهم‌ترین ارتباطات انسان شامل ارتباط انسان با خدا، خود، جهان‌هستی و هم‌نوعان خود است (جعفری، ۱۳۷۸: ۱۲). نقره‌کار این مفاهیم را پنج مورد می‌داند: خدا، انسان، طبیعت، تاریخ، جامعه (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۱۰۰). در نوشتار حاضر با توجه به رویکرد تحقیق، در راستای شناخت طرح‌واره‌های ذهنی، ارتباطات انسان با خدا، جامعه‌ی انسانی، طبیعت و تاریخ مدنظر است.

در اسلام همه‌ی راه‌ها به توحید منتهی می‌شود، اخلاق اسلامی از توحید سرچشمه می‌گیرد و به توحید پایان می‌یابد (کرمی، ۱۳۹۶: ۴۷). یکی از اصول اصلی در تعالیم اسلامی که به‌عنوان هدف خلقت انسان مطرح است عبودیت‌حق است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۱۸). توجه به انسان به‌عنوان خلیفه‌الله و احترام به کرامتش از ویژگی‌های بارزی است که مکتب اسلام را از سایر مکاتب متمایز می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۳۷). در جامعه‌ی آرمانی، هر فرد، ارتباطاتش را با سایرین براساس دو اصل قسط و عدالت و احسان مبتنی می‌کند (کرمی، ۱۳۹۶: ۵۱).

رابطه‌ی انسان با عناصر طبیعت روند خودآگاهی انسان را تسهیل و سیر تکاملی‌اش را ممکن می‌کند (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۳۴۵). در جامعه‌ی آرمانی آدمیان در مواجهه با طبیعت، هم‌امانت‌دارند و هم خلیفه‌الله و هر فرد می‌کوشد که نعمت‌های الهی در طبیعت ضایع نشود و موجودات طبیعی رشد و کمال یابند (کرمی، ۱۳۹۶: ۵۱). در قرآن مطالعه‌ی تاریخ در کنار مطالعه‌ی انسان و طبیعت مورد توجه قرار گرفته و به‌عنوان منابع اصلی تفکر برای انسان معرفی شده‌اند و آثار گذشتگان نشانه‌ی مهمی شمرده می‌شود که باید مایه‌ی عبرت انسان باشد (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۱۳۱). با توجه به مطالب جهت استنباط صحیح اصول، از آیات قرآنی استفاده شد و مطابق جدول شماره‌ی ۲، دوازده اصل به‌دست

آمده است. این اصول طرح‌واره‌های ذهنی هستند که فرد با رجوع به آن‌ها به ارزیابی محیط خود می‌پردازد.

جدول شماره ۲: استخراج اصول اسلامی بر مبنای موضوعات شناخت انسان

اصل	آیات مرتبط	حکمت نظری و عملی اسلام	محورهای شناخت
عقیده‌ی وحدت‌بخش	به اهل کتاب بگو براساس کلمه‌ای که بین ما مشترک است غیر خدا را نپرستیم و یکدیگر را به‌عنوان پروردگار نگیریم (آل‌عمران، ۶۴).	عقاید	انسان-خدا
عبادت	من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند و از این طریق تکامل یابند و به من نزدیک شوند (ذاریات، ۵۶).	بایدها	
تعادل حیات	در آنچه خدا به تو داده، سرای آخرت را بطلب و بهره‌ی دنیاییات را فراموش نکن (قصص: ۷۷).	نبایدها	
کرامت	ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و در بر و بحر سوار کردیم و آن‌ها را بر بسیاری از مخلوقات فضیلت کامل بخشیدیم (اسرا: ۷۰).	عقاید	انسان-جامعه‌ی انسانی
انسجام اجتماعی	شما را از مردی و زنی آفریدیم و قبایلی قرار دادیم تا هماهنگ باشید، بافضیلت‌ترین نزد خدا باتقواترین شماست (حجرات: ۱۳).	بایدها	
عدالت	خدا به عدل، احسان، بذل و عطا امر می‌کند و از افعال منکر نهی می‌کند و پند می‌دهد باشد که موعظه خدا را بپذیرید (نحل: ۹۰).	نبایدها	
وحدت با طبیعت	طبیعت بخشی از نظام قدسی و فراتر از انسان است و بر انسان تکلیف است که با آن در هماهنگی و وحدت باشد (انعام: ۲).	عقاید	انسان-طبیعت
احترام به طبیعت	انسان تکلیف دارد که آنچه طبیعت در اختیارش قرار داده به‌درستی استفاده کند (اعراف: ۵۶).	بایدها	
قناعت	اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست نمی‌دارد (انعام: ۱۴۱).	نبایدها	

انسان-تاریخ	عقاید	هر چیزی در حرکت تاریخ به سوی هدفی غایی است و در این مسیر حق انتخاب دارد (دخان: ۳۹؛ انبیا: ۱۶).	غایت باوری
	بایدها	آیاتی روشن نازل گردانیم و داستانی از آنان که پیش از شما درگذشتند و موعظه‌ای برای اهل تقوا فرستادیم (نور: ۳۴).	تداوم در تحول
	نبایدها	آیین همه را که پیش از تو فرستادیم همین قرار دادیم و طریقه‌ی ما تغییرپذیر نخواهی یافت (اسرا: ۷۷)	هویت

(مأخذ: نگارندگان).

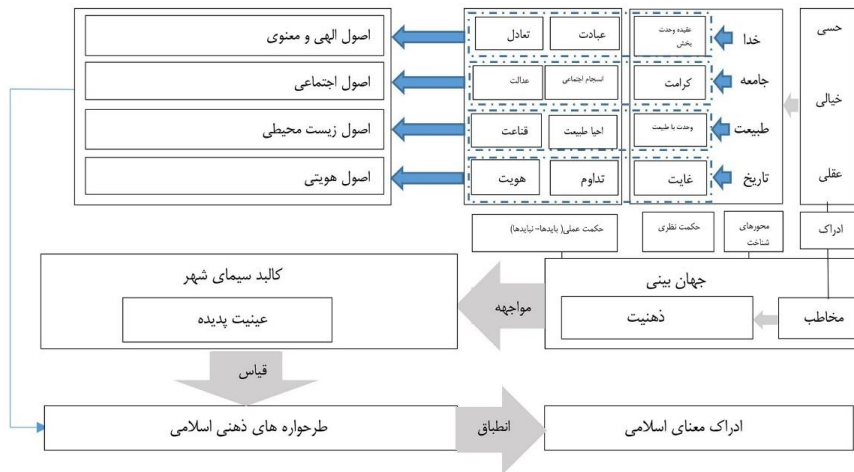
وحدت مفهوم جاری در خلقت به عنوان فعل الهی بوده و بر هماهنگی اجزای متکثر دلالت دارد (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۶۰۱) و عبادت از اصول اسلام و القای احساس ارتباط انسان با عالم هستی است (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۱). نقش عبادت ایجاد محیطی است که زمینه‌ساز تعالی انسان و ارتباط بهترش با وجود لایتناهی باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۱۹). تعادل حیات به میانه‌روی اشاره دارد. عدل اصلی است که می‌تواند در همه‌ی ابعاد زندگی مصداق داشته باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۰۷).

توجه به انسان به عنوان خلیفه‌الله و احترام به کرامتش ویژگی بارزی است که تفکر اسلامی را از سایر مکاتب متمایز می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۳۷). انسجام اجتماعی با ادغام شدن در یک کل و یکی شدن با دیگری مرتبط است و زمانی حاصل می‌شود که ترکیب اجزا یک کل متناسب را بسازد (اسمیت، ۲۰۱۰: ۳۱). عدالت در اسلام از آنجا سرچشمه می‌گیرد که بنابر آموزه‌های اسلامی، خداوند عادل و انسان جانشین خداوند است، شرط جانشینی اتصاف فعل انسان به صفات فعل الهی است (امین‌زاده و نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۳).

طبیعت و عناصر طبیعی با معانی نمادین و قوانین الهی خویش، انسان را به ارزش‌ها متذکر می‌شوند (نقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۶۰). در جامعه‌ی آرمانی هر فرد در قبال طبیعت امانت‌دار خدا و جانشین او بوده و می‌کوشد که نعمت‌های الهی در طبیعت تلف نشود و موجودات طبیعی رشد و کمال یابند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۴۰۲). قناعت از مؤلفه‌های اخلاق در جامعه‌ی اسلامی بوده و آدمی را به داشته‌های خود خرسند می‌کند (مهوش و سعدوندی، ۱۳۹۷: ۱۳۹). رعایت اعتدال، بهره‌گیری اصولی از طبیعت و ممنوعیت اسراف امری ستودنی است.

عقیده‌ی توحیدی هویت انسان را هویت الهی و رسم تاریخ را در حقیقت‌جویی تبیین می‌کند. موجودات عالم دارای غایت‌اند و انسان از این قاعده مستثنا نیست (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۲۶۵). انسان به حکم قانون محاکات، تحت تأثیر خلق و خوی مردم هم‌زمان خود بوده و به حکم همین قانون از سرگذشت مردم گذشته بهره می‌گیرد (مطهری، ۱۳۸۹: ۷۴). هویت ویژگی وجودی یا تشخیص شیء است که آن را از سایر اشیا متمایز می‌کند و ارزش‌ها (مادی و معنوی) را به انسان منتقل می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ۲۳).

با در نظر گرفتن نقش مخاطب و تأثیر مبانی جهان‌بینی در ادراک وی از محیط می‌توان مدلی همانند تصویر شماره‌ی ۳ مطرح کرد. معنا در تطابق دو جنبه‌ی عینی و ذهنی و در بستر ارزش‌های فرهنگی جامعه قابل‌تعریف است. ادراک انسان از معنا با توجه به مراتب نفس بوده و اصول جهان‌بینی در درک وی از محیط و معنای آن مؤلفه‌ای مهم است. براساس حکمت اسلامی و مراتب شناخت انسان از جهان هستی و ادراک وی، طرح‌واره‌هایی در ذهن انسان شکل می‌گیرد که فیلتر ادراک معنا محسوب و تأویل نهایی مخاطب براساس این اصول صورت می‌گیرد. مخاطب معنا پیام‌های ارسالی از کالبد سیمای شهر را با توجه به مراتب ادراکی (حسی، خیالی، عقلی) و براساس ارزش‌ها و اعتقادات، ارزیابی و در صورت تطابق پیام با طرح‌واره‌های ذهنی، ادراک معنا محقق می‌شود.

تصویر شماره‌ی ۳: مدل ادراک معنای اسلامی در سیمای شهر (مأخذ: نگارندگان)

با توجه به مطالب و مدل فوق در مرحله‌ی نخست با توجه به دوازده اصل مستخرج از ارتباطات انسان و حکمت نظری و عملی اسلام، شاخص‌های معناشناسی از منظر اسلامی براساس سطوح معنای مرتبط با ادراک انسان استخراج شده است. برای این منظور چک‌لیست اولیه با توجه به موارد یادشده استخراج و به روش دلفی و با نظر سنجی از متخصصان طی چند مرحله نهایتاً ۳۶ شاخص مطابق تصویر شماره ۴ تأیید شدند.

ارزشی و نمادین		سطوح معنا ذهنی و عاطفی		شکلی و کاربردی		اصول الهی و معنوی	اصول اجتماعی	اصول زیست محیطی	اصول هویتی	شاخص‌های ادراک معنا										
یکتایی و توحید	تقدس و قرب الهی	آرامش	پیوستگی و وحدت	تعبد و تواضع	اعتدال و میانه روی						مرکزیت و محوریت	سادگی و تفوق عناصر مذهبی	نمادهای مادی و توحیدی	عقیده وحدت	عبادت	تعادل حیات	کرامت	انسجام	عدالت	وحدت با طبیعت
تعالی و تکامل	پیوستگی و تعلق	رعایت حقوق	تکریم و احترام	تعامل و تناسب	مساوات	انسان مداری	تنوع و فراوانی	تناسب و مردم واری	احیای طبیعت	تجدیدپذیری	بستگی	تکرار و پویایی	الگوهای خودی و تکرار	تشابه با بناهای خودی و تمایز با غیر	کمال و هدفمندی	نمادگرایی و ماندگاری	این همایی و حس تعلق	توجه به گذشته و عبرت	اصالت و تطابق با خاطره های ذهنی	خوانایی و تشخیص
یکپارچگی و ادراک طبیعت	همگونی و مکمل طبیعت	غنا و عزت	نظم و پویایی	تطابق با اقلیم	اعتدال و رضایت	الگوهای طبیعی	مصالح بوم آورد و تجدیدپذیری	بستگی	وحدت با طبیعت	احیا طبیعت	قناعت	تکرار و پویایی	الگوهای خودی و تکرار	تشابه با بناهای خودی و تمایز با غیر	کمال و هدفمندی	نمادگرایی و ماندگاری	این همایی و حس تعلق	توجه به گذشته و عبرت	اصالت و تطابق با خاطره های ذهنی	خوانایی و تشخیص
کمال و هدفمندی	نمادگرایی و ماندگاری	این همایی و حس تعلق	توجه به گذشته و عبرت	اصالت و تطابق با خاطره های ذهنی	خوانایی و تشخیص	تکرار و پویایی	الگوهای خودی و تکرار	تشابه با بناهای خودی و تمایز با غیر	غایت باوری	تداوم	هویت	تکرار و پویایی	الگوهای خودی و تکرار	تشابه با بناهای خودی و تمایز با غیر	کمال و هدفمندی	نمادگرایی و ماندگاری	این همایی و حس تعلق	توجه به گذشته و عبرت	اصالت و تطابق با خاطره های ذهنی	خوانایی و تشخیص

تصویر شماره ۴: شاخص‌های معناشناسی اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

پس از جمع‌آوری داده‌ها در مرحله‌ی دوم به‌منظور یافتن میزان موافقت متخصصان با هر اصل و شاخص، ابتدا از ساده‌ترین روش یعنی حاصل جمع نمرات و میانگین آن‌ها استفاده شد. سپس داده‌ها، به‌روش آنتروپی شانون، تحلیل شدند. به کمک این فرمول، بار اطلاعاتی و وزن هر شاخص محاسبه می‌شود. بر این اساس، در سطح شکلی و کاربردی، شاخص تناسب و مردم‌واری با وزن ۰/۰۸۳۶ و سپس شاخص‌های

بسندگی، مرکزیت و محوریت و سادگی و تفوق عناصر مذهبی با وزن ۰/۰۸۳۵ بیشترین تأثیر را بر معناشناسی نشانه‌های شهر از منظر اسلامی دارند. در سطح ذهنی و عاطفی، شاخص تعامل و تناسب با وزن ۰/۰۸۳۵ و سپس شاخص‌های پیوستگی و وحدت، تعبد و تواضع، اعتدال، تکریم، نظم و پویایی و توجه به گذشته و عبرت با وزن ۰/۰۸۳۴ بیشترین تأثیر را بر معناشناسی نشانه‌های شهر از منظر اسلامی دارند. در سطح ارزشی و نمادین، شاخص این‌همانی و حس تعلق با وزن ۰/۰۸۳۵ و سپس شاخص‌های یکتایی و توحید، تقدس و قرب‌الهی و رعایت حقوق با وزن ۰/۰۸۳۴ بیشترین تأثیر را بر معناشناسی نشانه‌های شهر از منظر اسلامی دارند.

۴- روش تحقیق

روش تحقیق در نوشتار حاضر توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه‌ی اسنادی و براساس مرور مستندات مربوط به تحقیقات در زمینه‌های معنا و ادراک انسان از محیط صورت گرفته است. پژوهش با رویکرد کیفی انجام شده و طیف وسیعی از منابع کتابخانه‌ای و داده‌های پایگاه‌های علمی و پژوهشی در زمینه‌ی موضوع پژوهش، مورد بررسی قرار گرفته است.

۵- اطلاعات تحقیق و تکنیک گردآوری داده‌ها

تحقیق حاضر در حوزه‌ی شهر و معماری و در ارتباط با هویت اسلامی، در سال ۱۳۹۹ انجام گرفته است. داده‌های موردنظر تحقیق با توجه به اهداف و روند تحقیق در مرحله‌ی اول به روش کتابخانه‌ای و در مرحله‌ی دوم به روش میدانی جمع‌آوری شده است. در مرحله‌ی دوم جهت بررسی و تأیید شاخص‌های مدنظر تحقیق از پرسشنامه‌ی متخصصان بهره گرفته شد. سپس محقق این شاخص‌ها را به روش مشاهده در نمونه‌های موردی تحقیق بررسی و نتیجه‌گیری کرده است.

۶- یافته‌ها

شاخص‌های مدنظر در نمونه‌های تحقیق مورد بررسی قرار گرفتند. در این راستا پنج مورد از مجموعه‌های تجاری تبریز براساس این شاخص‌ها مطابق تصویر شماره‌ی ۵ بررسی شدند. مراکز تجاری از تأثیرگذارترین ارکان شهر و منعکس‌کننده‌ی هویت آن و

ابزاری برای شناخت آن هستند. انتخاب نمونه‌ها در این پژوهش براساس نمونه‌گیری هدفمند است. این مجموعه‌ها از میان مجموعه‌هایی انتخاب شدند که در مناطق مختلف تبریز در ۵۰ سال اخیر ساخته شده و از مجموعه‌های شاخص و مهم هستند. این مجموعه‌ها در سیمای شهر نقش کلیدی و مهمی دارند و جزء نشانه‌های مهم سیمای شهر محسوب می‌شوند. اهمیت نمادین و عملکردی این بناها مورد توجه بوده و شاخص‌های کالبدی، کارکردی، خوانایی و پویایی، ارتباط با مخاطبان و اهمیت و تأثیر در شخصیت منطقه مورد نظر از مؤلفه‌های مؤثر در انتخاب مجموعه‌ها هستند. این نمونه‌ها از مناطق متفاوت انتخاب شده‌اند و دیدگاه‌های متنوع فرهنگی در آن دخیل هستند و با توجه به اینکه شاخص‌های مدنظر در تمام نمونه‌ها قابل بررسی است نتایج حاصل قابل تعمیم در سایر واحدهای مشابه است.

سطح معنای ارزشی و نمادین	سطح معنای ذهنی و عاطفی	سطح معنای شکلی و کاربردی	
			مجموعه تجاری فلس
			مجموعه تجاری پلوار
			مجموعه تجاری آله پارک
			مجموعه تجاری سازه‌های دالان
			مجموعه تجاری است

تصویر شماره ۵: تحلیل نمونه‌های موردی بر اساس شاخص‌های اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

براساس بررسی‌ها، ادراک معنا در هماهنگی بین ویژگی‌های کالبدی و مؤلفه‌های ادراکی، شناختی حاصل می‌شود. از مقایسه‌ی نمودارها، با توجه به پایین بودن میزان

شاخص‌های هویتی، می‌توان نتیجه گرفت که در نمونه‌های موردنظر پیام‌های دریافتی با طرح‌واره‌های ذهنی اسلامی تطابق کمی داشته و در کل معنای اسلامی دریافت نمی‌شود. شاخص‌های اصول الهی و هویتی به‌ویژه شاخص‌های اصل عبادت، تعادل حیات و هویت در تحلیل‌های فوق‌میزان تحقق خیلی کمی دارند. در این میان شاخص‌های اصل اجتماعی و به‌ویژه اصل انسجام نسبت به سایر شاخص‌ها میزان تحقق بیشتری دارند. در مقایسه‌ی سطوح معنای ادراکی، مطابقت سطح معنای شکلی با اصول اسلامی، نسبت به سطوح دیگر بیشتر است و معنای ادراک شده در سطح معنای ارزشی و نمادین که با ادراک عقلی مرتبط است با معنای اسلامی فاصله‌ی زیادی داشته و درحقیقت معنای اسلامی ادراک نمی‌شود. در این بررسی‌ها مشخص است که بناهای قدیمی‌تر که با بافت شهری هماهنگ‌تر بوده و الگوها و مصالح سنتی دارند نسبت به بناهای جدید با اصول و شاخص‌های اسلامی مطابقت بیشتری داشته و معنای اسلامی تاحدودی ادراک شده و جزئی از هویت شهر محسوب می‌شوند. بناهایی که در سال‌های اخیر احداث شده‌اند به دلیل عدم هماهنگی از لحاظ ارتفاع، شکل، رنگ و مصالح با بافت شهر در هویت سیمای شهر نقش مثبتی ندارند و شاخص‌های اسلامی میزان تحقق پایین‌تری دارند و معنای اسلامی درک نمی‌شود. در بین این بناها تعدادی که با بافت مجاور هماهنگ بوده و از لحاظ شکل، رنگ و... تمایز چندانی ندارند، تقابل با ارزش‌های اسلامی کمتر بوده و بخشی از شاخص‌های اسلامی تاحدودی محقق شده است. شاخص‌های موردنظر در نمونه‌های تحقیق طبق جداول ۳، ۴ و ۵ بررسی و دلایل عدم تحقق شاخص‌ها مورد بحث قرار گرفتند.

جدول شماره‌ی ۳: تحلیل نمونه‌های موردی در سطح معنای شکلی و کاربردی

سطح معنا												
شکلی و کاربردی												
نشابه با بناهای خودی و تمایز با غیر	الگوهای خودی و تکرار	تکرار و پویایی	بستگی	مصالح بوم‌آور و تجدیدپذیر	الگوهای طبیعی	تناسب و مردم‌واری	تنوع و فراوانی	انسان‌مداری	نمادهای مادی و توجیدی	سادگی و تفوق عناصر مذهبی	مرکزیت و محوریت	میزان تحقق در بنا ■ زیاد ■ متوسط ■ کم ■ خیلی کم - عدم تحقق

نتیجه بررسی‌ها	مجموعه تجاری اطلس	مجموعه تجاری بلور	مجموعه تجاری لاله پارک	مجموعه تجاری ستاره‌باران	مجموعه تجاری امت
نامرتب با معماری ایرانی اسلامی	■	■	■	-	■
فقدان اشکال و عناصر معماری گذشته	■	■	■	-	■
منقطع از گذشته و با تقلید محض	■	■	■	■	■
زیاده‌روی در اشکال مشابه و تزئینات	■	■	■	-	■
استفاده از مصالح جدید و مصنوع	■	■	■	-	■
عدم توجه به طبیعت در شکل کلی و اجزا	■	■	■	-	■
عدم توجه به مقیاس انسانی	■	■	■	-	■
تنوع کم و یکسانی فرم‌ها	■	■	■	-	■
تحقیر انسان با غلبه بنا بر محیط و انسان	■	■	■	-	■
غلبه نمادها و اشکال مادی	■	■	■	-	■
فقدان نماد و نقوش مذهبی	■	■	■	-	■
فقدان عنصر سازمان‌دهنده	■	■	■	-	■

(مأخذ: نگارندگان).

جدول شماره‌ی ۴: تحلیل نمونه‌های موردی در سطح معنای ذهنی و عاطفی

سطح معنا		میزان تحقق در بنا
ذهنی و عاطفی		
خوانایی و تشخیص	اصالت و تطابق با خاطره‌های ذهنی	زیاد متوسط کم خیلی کم عدم تحقق
توجه به گذشته و عبرت	خوانایی و تشخیص	مجموعه تجاری اطلس
اعتدال و رضایت	اصالت و تطابق با خاطره‌های ذهنی	مجموعه تجاری بلور
تطابق با اقلیم	توجه به گذشته و عبرت	مجموعه تجاری لاله پارک
نظم و پویایی	اعتدال و رضایت	مجموعه تجاری ستاره‌باران
مساوات	تطابق با اقلیم	مجموعه تجاری امت
تامل و تناسب	نظم و پویایی	
تکریم	مساوات	
اعتدال	تامل و تناسب	
تمهید و تواضع	تکریم	
پیوستگی و وحدت	اعتدال	

فقدان عناصر معماری اصیل خودی
تفاوت ظاهری و ناهماهنگی با معماری پیشین
عدم استفاده از ویژگی‌های معماری پیشین
ترکیب نامناسب اجزا و وجود عناصر اضافی
عدم تبعیت بنا از اقلیم
ترکیب نامنظم اجزا و عدم تنوع فرم و رنگ
ناهمگونی بنا با محیط اطراف
ناماهنگی بنا با محیط مجاور
بی توجهی به ارزش‌های انسانی
غلبه عناصر و اشکال مادی بر کلیت بنا
فقدان عناصر تذکر دهنده
عدم انسجام و ارتباط اشکال و اجزا

(مأخذ: نگارندگان).

جدول شماره ۵: تحلیل نمونه‌های موردی در سطح معنای ارزشی و نمادین

سطح معنا		میزان تحقق در بنا
ارزشی و نمادین		
این همانی و حسن تعلق	این همانی و حسن تعلق	مجموعه تجاری اطلس
نمادگرایی و ماندگاری	نمادگرایی و ماندگاری	مجموعه تجاری بلور
کمال و هدفمندی	کمال و هدفمندی	مجموعه تجاری لاله پارک
عنا و عزت	عنا و عزت	مجموعه تجاری ستاره‌باران
همگونی و مکمل طبیعت	همگونی و مکمل طبیعت	مجموعه تجاری امت
یکپارچگی و ادراک طبیعت	یکپارچگی و ادراک طبیعت	
رعایت حقوق	رعایت حقوق	
پیوستگی و تعلق	پیوستگی و تعلق	
تعالی و تکامل	تعالی و تکامل	
آرامش	آرامش	
تقدس و قرب الهی	تقدس و قرب الهی	
یکتایی و توحید	یکتایی و توحید	
عدم ارتباط بنا با فرهنگ و معماری خودی	عدم ارتباط بنا با فرهنگ و معماری خودی	
فقدان فرم‌ها و نقوش اصیل	فقدان فرم‌ها و نقوش اصیل	
عدم مشابهت و تکمیل بناهای پیشین	عدم مشابهت و تکمیل بناهای پیشین	
وجود نقص در کالبد بنا و نیازمند تکمیل	وجود نقص در کالبد بنا و نیازمند تکمیل	
تفاوت کالبدی بنا با محیط	تفاوت کالبدی بنا با محیط	
عدم هماهنگی بنا با محیط اطراف	عدم هماهنگی بنا با محیط اطراف	
غلبه بنا بر بناها و محیط مجاور	غلبه بنا بر بناها و محیط مجاور	
عدم هماهنگی و پیوستگی اجزا	عدم هماهنگی و پیوستگی اجزا	
عدم پاسخگویی بنا به نیازهای معنوی	عدم پاسخگویی بنا به نیازهای معنوی	
پنچدگی و غلبه عناصر و اجزا مادی	پنچدگی و غلبه عناصر و اجزا مادی	
عدم توجه به مفاهیم معنوی	عدم توجه به مفاهیم معنوی	
فقدان عنصری وحدت‌بخش	فقدان عنصری وحدت‌بخش	

(مأخذ: نگارندگان).

بر اساس بررسی‌ها در نمونه‌های مورد نظر شاخص‌های اسلامی در کل به میزان کمی تحقق یافته و در این میان تعدادی از شاخص‌ها از جمله شاخص‌های الهی و هویتی و زیست‌محیطی به ترتیب درصد تحقق پایینی دارند. به دلیل عدم توجه به مفاهیم معنوی و عناصر مذهبی، عدم توجه به اقلیم و محیط، کاربرد مصالح نو و مصنوع و عدم توجه به معماری پیشین، معنای ادراکی در این نمونه‌ها با شاخص‌های اسلامی تفاوت زیادی داشته و در کل مطابق هویت اسلامی نیست. در مقایسه بین نمونه‌ها، مجموعه‌ی تجاری امت، که نسبت به سایر بناها قدیمی‌تر است، با شاخص‌های اسلامی مطابقت بیشتری داشته و دارای معنای ادراکی در راستای هویت اسلامی است؛ ولی در مجموعه‌ی تجاری ستاره‌باران، با توجه به عوامل بیان‌شده، معنای ادراکی منطبق با هویت اسلامی نیست. طبق تحلیل‌ها، در سیمای شهر امروزی عدم توجه به مفاهیم و شاخص‌های اسلامی در بناها سبب شده است که معنای دریافتی با هویت اسلامی فاصله‌ی زیادی داشته باشد. نتایج بررسی‌ها راهکارهای مناسبی در راستای تحقق معنا منطبق با هویت اسلامی ارائه خواهد داد.

۷- خلاصه و نتیجه‌گیری

شاخص‌های سطوح شکلی و کاربری، ذهنی و عاطفی و ارزشی و نمادین در نمونه‌های تحقیق به صورت کلی در حد متوسط و کمتر تحقق یافته‌اند؛ به‌ویژه این امر در مجموعه‌هایی که سال‌های اخیر احداث شده‌اند در سطح پایینی است. عدم کاربست مفاهیم اسلامی در کالبد بناها سبب شده است معنای دریافت‌شده از بناها با شاخص‌های اسلامی مغایر بوده و با توجه به عدم مطابقت پیام‌های دریافتی از بناها با شاخص‌های یادشده معنای ادراک‌شده با هویت اسلامی هماهنگی نداشته باشد. عوامل مؤثر در فهم معنا شامل کالبد، انسان، ارزش‌ها و اعتقاداتش است و فرد با پردازش ویژگی‌های فضای عینی در ذهن و با توجه به جهان‌بینی خود، بر مبنای مراتب ادراکی خویش به تفسیر و ادراک معنای مکان می‌پردازد. ادراک معنای سیمای شهر از منظر اسلامی و از دید مخاطب قابل بررسی بوده و در این فرایند فرد پیام‌های دریافتی از کالبد سیمای شهر را با توجه به مراتب ادراک خویش و طرح‌واره‌های ذهنی منتج از جهان‌بینی اسلامی تفسیر کرده و در صورت تطابق آن‌ها به ادراک و فهم معنا می‌رسد؛ بنابراین، زمانی انسان از سیمای شهر معنایی اسلامی درک می‌کند که پیام‌های دریافت شده را منطبق بر ارزش‌های اسلامی تشخیص دهد.

این پژوهش با هدف شناخت فرایند ادراک معنا در سیمای شهر از منظر اسلامی نگاشته شده است. در این پژوهش ابتدا معنا و ادراک انسان و مفاهیم و مؤلفه‌های مرتبط بررسی و فرایند ادراک معنا مطالعه شد. سپس با توجه به مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک معنا و مبانی جهان‌بینی اسلامی به‌عنوان رویکرد پژوهش و بر مبنای روابط انسان و جهان هستی مدل و شاخص‌های ادراک معنای اسلامی در سیمای شهر تبیین شد. شاخص‌های موردنظر در مجموعه‌های تجاری تبریز بررسی گردید و نتایج نشان می‌دهد که در این نمونه‌ها اصول اسلامی مدنظر نبوده است و معنای دریافتی با معنای اسلامی مطابقت کمی دارد و در نتیجه سیمای شهرهای کنونی با هویت اسلامی فاصله زیادی دارد.

تقدیر و تشکر

این مقاله مستخرج از رساله دکتری خانم مژگان نرج آبادی فام با عنوان «ارزیابی معنا شناختی نشانه‌های شهری بر مبنای هویت اسلامی» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل است.

منابع

- قرآن کریم.
- امین زاده، بهناز؛ نقی زاده، محمد (۱۳۸۱)؛ «آرمانشهر اسلام: شهر عدالت»، *فصلنامه علمی پژوهشی صنفه*، (۱۲) ۳۵، صص ۲۱-۳۱.
- اریس، بهاره؛ کریمی مشاور، مهرداد (۱۳۹۷)؛ «مدل مفهومی ارتباط معنایی هنر و فضای شهری»، *باغ نظر*، (۶۶) ۱۵، صص ۵-۱۶.
- پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۵)؛ *مبانی نظری و فرایند طراحی شهری*، تهران: انتشارات شهیدی.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۸)؛ *ثبات و دوام در سنت پیامبر، گردآوری و تنظیم: محمدرضا جوادی*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- چیت ساز قمی، محمدجواد (۱۳۸۲)؛ *گسست نسلی در ایران افسانه یا واقعیت، مجموعه گسست نسل ها*، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- حبیب، فرح (۱۳۸۵)؛ «کندوکاوی در معنای شکل شهر»، *هنرهای زیبا معماری و شهرسازی*، صص ۱۴-۵.
- رئیس، محمدمنان؛ نقره کار، عبدالحمید (۱۳۹۴)؛ «هستی شناسی معنا در آثار معماری»، *هویت شهر*، ۹ (۲۴)، صص ۵-۱۶.
- رئیس، محمدمنان (۱۳۹۵)؛ *از معنا تا معناپردازی در معماری اسلامی*، چاپ اول، تهران: انتشارات قطب علمی معماری اسلامی.
- زارعی، مجید؛ نجفی تروجنی، سیده نسیم (۱۳۹۸)؛ «طراحی یافت مرکزی شهرها با رویکرد هویت بخشی به فضا مطالعه موردی: یافت مرکزی شهر بهشهر»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۰ (۷۹)، صص ۱۳۶-۱۱۵.
- سجاذاده، حسن و اریس، بهاره (۱۳۹۶)؛ «بررسی تولید معنا در فضای شهری بر مبنای تئوری ساخت یابی (مطالعه موردی: بازار تبریز)»، *پژوهش های جغرافیای انسانی*، ۴۹ (۲)، صص ۲۷۸-۲۷۳.
- سلیمانی، محمدرضا؛ اعتصام، ایرج؛ حبیب، فرح (۱۳۹۵)؛ «بازشناسی مفهوم و اصول هویت در اثر معماری»، *هویت شهر*، ۱۰ (۲۵)، صص ۱۵-۲۶.
- سلیمی، حسین (۱۳۸۹)؛ «معناگرایی، اصالت ایده و آرمان گرایی»، *فصلنامه پژوهش سیاست*، ۱۲ (۲۹)، صص ۱۹۷-۲۱۶.
- شفیعیان داریانی، فائزه؛ پورجعفر، محمدرضا؛ قبادی، علیرضا (۱۳۹۳)؛ «مفهوم ماندگاری در معماری اسلامی و مقایسه ی آن با مفهوم پایداری در معماری معاصر»، *فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی*، (۲) صص ۳۲-۵۰.
- شولتس، کریستیان (۱۳۸۲)؛ *معماری، معنا و مکان*، مترجم: ویدا نوروز برازجانی، تهران: انتشارات جان جهان. چاپ اول.
- صحاف، محمدخسرو (۱۳۹۵)؛ «معنا در معماری ایرانی»، *هویت شهر*، (۱۰) ۱، صص ۵۱-۶۰.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۵)؛ *اصول فلسفه و روش رئالیسم*، تهران: صدرا.
- علی الحسابی، مهران؛ رضازاده، راضیه؛ چریگو، نصیبه (۱۳۹۶)؛ «ارائه مدل مفهومی معنای مکان و شاخص های تداوم آن (تحلیل پدیدارشناسانه تفسیری تجربیات زیسته افراد)»، *باغ نظر*، ۱۴ (۵۲)، صص ۱۷-۲۶.
- قرائی، فریبا (۱۳۸۷)؛ «مقایسه دیدگاه های طراحان محیط و عامه مردم در مورد هویت شهری و نحوه

- تقریب آن (مطالعه موردی: منطقه شمیران، شمال تهران)، «نامه معماری و شهرسازی»، (۱) ۱، صص ۲۵-۳۶.
- قلعه‌نویی، محمود؛ صالحی‌نیا، مجید و پیمانفر، سپیده (۱۳۹۴)؛ «سیاست‌های طراحی فضای شهری دوباره اصفهان، با رویکردی بر معنای محیط در دو طیف مسلمان و یهودی»، *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، (۶) ۲۱، صص ۵۷-۶۶.
- کاظمی، علی؛ بهزادفر، مصطفی (۱۳۹۲)؛ «بازشناسی نظام معانی محیطی در محیط‌های تاریخی با تأکید بر تحولات اجتماعی مخاطبان، مطالعه موردی: محله صیقلان رشت»، *فصلنامه مطالعات شهری*، (۶) ۲، صص ۷۵-۸۷.
- کریمی، اسلام (۱۳۹۶)؛ *شریعت شهر اسلامی*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- لینچ، کوین (۱۳۸۷)؛ *تئوری شکل خوب شهر*، مترجم: سید حسین بحرینی. تهران: دانشگاه تهران.
- مدنی پور، علی (۱۳۷۹)؛ *طراحی فضای شهری*، مترجم: فرهاد مرتضایی، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- مردمی، کریم؛ دهقانی‌تفتی، محسن (۱۳۹۶)؛ «ارائه مدل کاربردی از فرایند طراحی معماری مبتنی بر هستی‌شناسی اسلامی»، *فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*، (۵) ۱۶، صص ۱۰۴-۱۲۲.
- مشکینی، ابوالفضل؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ قاسمی، اکرم (۱۳۹۴)؛ «تدقیق مفهومی و تشریح راهکارها و شاخص‌های تحقق سنجی چهار اصل مسجد محوری، محله محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی»، *فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*، (۳) ۳، صص ۱۸-۳۳.
- مصباح، علی (۱۳۸۹)؛ «واکاوی مفهومی معنویت و مسئله معنا»، *فصلنامه اخلاق پزشکی*، (۴) ۱۴، صص ۲۳-۳۹.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸)؛ *جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن*، قم: مؤسسه در راه حق.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)؛ *جامعه و تاریخ*، قم: صدرا. چاپ ۲۳.
- معین، (۱۳۷۱)؛ *فرهنگ لغات معین*، تهران: انتشارات سپهر.
- مهوش، محمد؛ سعدوندی، مهدی (۱۳۹۷)؛ «شاخص‌سازی قناعت در معماری»، *فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*، (۲۰) ۶، صص ۱۳۷-۱۵۴.
- مهوش، محمد؛ ارغیانی، مصطفی (۱۳۹۹)؛ «معماری اسلامی از منظر علم دینی»، *نشریه علمی اندیشه معماری*، (۷) ۴، صص ۱-۱۳.
- نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۸۷)؛ *درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی*، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری، شرکت طرح و نشر پیام سیما.
- نقی‌زاده، محمد؛ امین‌زاده، بهناز (۱۳۷۹)؛ «رابطه معنا و صورت در تبیین مبانی هنر»، *هنرهای زیبا*، (۸)، صص ۱۶-۳۲.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۴)؛ *جایگاه طبیعت و محیط‌زیست در فرهنگ و شهرهای ایرانی*، تهران: واحد علوم و تحقیقات.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۵)؛ *معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)*، اصفهان: نظام‌مهندسی ساختمان استان.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۹)؛ *اصول طراحی شهری*، پژوهشکده فرهنگ و هنر جهاد دانشگاهی.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۰)؛ *شهر آرمانی اسلام با فضای حیات طیب*، تهران: نشر شهر.

- نقی زاده، محمد (۱۳۹۳)؛ *هویت شهر (مبانی، مؤلفه‌ها و جلوه‌ها)*، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی. چاپ دوم.
- نقی زاده، محمد؛ استادی، مریم (۱۳۹۳)؛ «مقایسه تطبیقی مفهوم ادراک و فرایند آن در فلسفه و روان‌شناسی محیط و کاربرد آن در طراحی شهری»، *فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*. (۲) ۲، صص ۱۴-۳.
- Appleyard, D (1970); "Styles and Methods of Structuring a City", *Environment and Behaviour*, 2, PP 100-116.
- Eco, U (1968); *Function and sign, semiotics in architecture in the city and the sign Introduction to Urban Semiotics*, Gottdiener, M and Lagopoulos, A. Columbia University press, New York.
- Gerami, G (2007); "Why Islam?". *Monthly education*, Qom, 51(1), 3- 23.
- Habib, F (2006); "Inquiry within the Meaning of the city". *Honar-ha-ye-ziba*. 25. PP 5-14.
- Lynch, Kevin (1960); *The Image of the City*. Massachusetts: MIT Press.
- Manzo, Lynne C (2005); "For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning", *Journal of Environmental Psychology*, 25, PP 86-67.
- Manzo, L.C, Pekins, D.D (2006); "Finding common ground: the importance of place attachment in community participation and planning", *Journal of Planning Literature*, 20(4): 335-350.
- Pallasmaa, J (2005); *The eyes of the skin: architecture and the senses*, Chichester UK: Wley Academy.
- Smith, M. E (2010); "The archaeological study of neighborhoods and districts in ancient cities". *Journal of Anthropological Archaeology*. 29(2). 137-154.
- Stringer, P (1975); *Environmental interaction Psychological Approaches to Our Physical Environmen*. London: Surrey University Press.